

Dariusz Makieła

USTANOWIENIE LENNA PRUSKIEGO W 1525 R. ODSTĘPSTWO OD TRAKTATU TORUŃSKIEGO CZY JEGO KONTYNUACJA?

Słowa kluczowe:

Prusy Książęce, Traktat krakowski 1525 r., Pokój toruński 1466 r.,
Albrecht von Brandenburg-Ansbach, Polska, Lenno pruskie z 1525 r.

Schlüsselwörter:

Herzogtum Preußen, Vertrag von Krakau 1525, Frieden von Thorn 1466,
Albrecht von Brandenburg-Ansbach, Polen, Preußisches Lehen 1525

Keywords:

Ducal Prussia, the Treaty of Kraków 1525, the Peace of Thorn 1466,
Albrecht von Brandenburg-Ansbach, Poland, Prussian Fiefdom 1525

Ustanowienie lenna pruskiego w 1525 r. wydaje się być zagadnieniem w zasadzie dobrze znanym. Wielokrotnie omawiano jego genezę, jako rozwiązania politycznego polegającego na sekularyzacji zakonu krzyżackiego w Prusach¹, czy też dokonywano analizy stosunku prawno-politycznego, jaki połączył Polskę z nowopowstałym księstwem pruskim². Pytaniem jednak, które pojawić się może w związ-

¹ A. Werminghoff, *Der Hochmeister des Deutschen Ordens und das Reich bis zum Jahre 1525*, Historische Zeitschrift, 1913, Bd.110, ss. 507–512; E. Joachim, *Die Politik des letzten Hochmeister in Preußen. Albrecht von Brandenburg*, Bd. 1–3, Leipzig 1892–1895, zwł. Bd. 3, ss. 1 n., ss. 129–135; B. Dembiński, *Ostatni wielki mistrz zakonu niemieckiego i pierwszy książę pruski*, Kraków 1925, ss. 1–22; W. Pocięcha, *Geneza holdu pruskiego*, Gdynia 1937, s. 1 n, zwł. ss. 133–142; Z. Wojciechowski, *Hold pruski i inne studia historyczne*, Poznań 1946, ss. 141–151; idem, *Zygmunt Stary (1506–1548)* Warszawa 1946, ss. 91–108, 158–172; W. Hubatsch, *Albrecht von Brandenburg-Ansbach. Deutschordens Hochmeister und Herzog in Preussen 1490–1568*, Heidelberg 1960, ss. 76 n., zwł. 131–137; H. Freiwald, *Markgraf Albrecht von Ansbach-Kulmbach und seine landständische Politik als Deutschordens Hochmeister und Herzog in Preussen während der Entscheidungsjahre 1521–1528*, Kulmbach 1961, ss. 85–121; S. Dolezel, *Das preussisch-polnische Lehnverhältnis unter Herzog Albrecht von Preussen (1525–1568)*, Köln 1967, ss. 15 n, zwł. 15–31; M. Biskup, *Geneza i znaczenie holdu pruskiego 1525 r.*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1975, z. 4, ss. 407–424 (dalej: KMW); idem, *Polska a Zakon Krzyżacki w Prusach w początkach XVI w. U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich*, Olsztyn 1983; M. Bogucka, *Hold pruski*, Warszawa 1982, ss. 62–110; J. Małek, *Hold pruski 1525 roku. Ostateczna likwidacja zakonu krzyżackiego w Prusach*, w: idem, *Dwie części Prus. Studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku*, Olsztyn 1987, ss. 31–38; J. Wijaczka, *Traktat krakowski z 1525 r. Sukces Jagiellonów czy Hohenzollernów*, w: *Od traktatu kaliskiego do pokoju oliwskiego. Polsko-krzyżacko-pruskie stosunki Dyplomatyczne w latach 1343–1660*, Warszawa 2014, ss. 283–294.

² Prawne podstawy stosunku lennego Prus Książęcych do Polski określono w traktacie krakowskim 8 kwietnia 1525 r. Zob. tekst traktatu O. Balzer, *Corpus iuris Polonici*, T.IV/1, Kraków 1910, (dalej: CIP IV/1), Nr 46, ss. 141–159; S. i. H. Dolezel, *Die Staatsverträge des Herzogtums Preussen*, Tl. 1: *Polen und Litauen*, Köln 1971,

ku z pewnymi istotnymi szczegółami, dotyczącymi ustanowienia lenna pruskiego, jest kwestia podstawy prawnej oraz warunków przekształcenia pruskiej części państwa zakonnego, będącego formalnie władztwem duchownym, w księstwo świeckie, które znalazło się w stosunku lennym wobec Polski. Problemem pozostającym w relacji z poprzednim jest również kwestia charakteru prawnego nadanemu przekształceniu, jak też sposobu jego dokonania.

Spróbujmy zrekapitulować *status rei* wiążący się z przeprowadzonymi w 1525 r. rozwiązaniami w sprawie pruskiej. Wojna, która wszczęta została w 1519 r. pomiędzy Polską a zakonem krzyżackim, przerwana rozejmem w 1521 r.³ spowodowała ostry kryzys we wzajemnych stosunkach, którego rozwiązanie wymagało zastosowania nowej formuły polityczno-prawnej. Traktat zawarty 8 kwietnia 1525 r. w Krakowie pomiędzy pełnomocnikami wielkiego mistrza, jego szwagrem Fryderykiem, księciem legnickim⁴ oraz bratem Albrechta, margrabią Jerzym von Brandenburg-Ansbach⁵ a królem polskim Zygmuntem I, kończył przede wszystkim wojnę, ustanawiając pokój między Polską a zakonem krzyżackim oraz likwidując jej skutki. Regulacji wzajemnych stosunków dokonano dopiero w dalszej części traktatu. Przyjęto w nim warunki przekazania Albrechtowi von Brandenburg-Ansbach w lenno księstwa pruskiego utworzonego z terytorium znajdującego się uprzednio we władaniu zlikwidowanej traktatem krakowskim pruskiej części Zakonu. Potwierdzeniem postanowień traktatu określających nowe stosunki był dokonany na rynku krakowskim 10 kwietnia 1525 r. hołd lenny księcia Albrechta Pruskiego królowi Zygmuntovi I⁶.

W tym kontekście stan prawny, ale także faktyczny, związany z przebiegiem stosunków polsko-krzyżackich w latach 1466–1525 brany był z pewnością

Nr 1, ss. 14–30 (dalej: Dolezel). Zostały one następnie zatwierdzone przez króla i pełnomocników Zakonu oraz stanów pruskich 9 kwietnia 1525 r. CIP IV/1, Nr 47–48, ss. 160–172; Dolezel Nr 2–3, ss. 31–38. Warunki inwestytury określono 10 kwietnia 1525 r. CIP IV/1, Nr 49, ss. 172–178; Dolezel, Nr 4, ss. 40–44. Zatwierdzenie przez Albrechta 29 V 1525 r. oraz przysięga poddanych, CIP IV/1, Nr 53–54, ss. 184–188; Dolezel, Nr 6–7, ss. 47–49, 50–52. Uposażenie Albrechta, CIP IV/1, Nr 49, s. 173; Dolezel, Nr 5, ss. 45–46. Zatwierdzenie układu krakowskiego przez króla Zygmunta i wydanie przywileju, w którym uznaje się prawa i uposażenie księcia w Prusach równe dawnym prawom Zakonu, miało miejsce już 26 V 1525 r. CIP IV/1, Nr 73, ss. 243–244 i Nr 74, ss. 224–226; Dolezel, Nr 8–9, ss. 53–56.

³ M. Biskup, „Wojna Pruska” czyli wojna Polski z zakonem krzyżackim z lat 1519–1521. U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich część 2, Olsztyn 1991, *passim*.

⁴ Ch. Krämer, *Beziehungen zwischen Albrecht von Brandenburg-Ansbach und Friedrich II. von Liegnitz. Ein Fürstenbriefwechsel 1514–1547. Darstellung und Quellen*, Köln 1977, ss. 84–90; W. Pociecha, *Geneza hołdu*, ss. 129–133.

⁵ M. Biskup, *Bracia Albrechta von Hohenzollern-Ansbach – potencjalni sukcesorzy Prus Książęcych (1524–1543)*, w: *Pomorze – Brandenburgia – Prusy (państwo i społeczeństwo). Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Wachowiakowi z okazji 70-lecia urodzin i 50-lecia pracy naukowej*, red. W. Stępiński, Z. Szultka, Szczecin 1999, ss. 45–53.

⁶ A. Wojtkowski, *Hołd pruski według relacji Maurycego Ferbera, biskupa warmińskiego*, *Zapiski TNT*, t. 13, 1947, ss. 95–99; K. Piwarski, *Hołdy pruskie*, *Roczniki Historyczne*, R. 21, 1956, ss. 152–157; M. Biskup, *Wawrzyniec Międzyzyleski – Autor opisu „Hołdu pruskiego” 1525 roku*, w: *Kultura Staropolska – Kultura Europejska. Prace ofiarowane Januszowi Tazbirowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1977, ss. 211–220.

pod uwagę w koncepcjach dotyczących rozwiązania kryzysu pruskiego w 1525 r. Zwłaszcza ta druga kwestia udawadniała, że postanowienia układu politycznego, które w chwili jego zawarcia wydawały się optymalne, mogły się stać, i stały się – jak wiadomo – w trakcie jego wykonania przedmiotem licznych komplikacji⁷. Związek wydarzeń z 1466 r., kiedy kończono wojnę Polski z Zakonem oraz latami 1519–1525, gdy po ponownej wojnie podjęto próbę regulacji wzajemnych stosunków, był więc zarówno wyraźny, ale w szczegółach w znacznym stopniu odmienny. Powstaje w tej sytuacji pytanie, na ile w kwestiach dotyczących obu regulacji z 1525 i wcześniejszej z 1466 r. można wykazać istniejące w nich *iunctim*, stanowiące, że postanowienia z 1525 r. były poniekąd kontynuacją rozstrzygnięć politycznych dokonanych w 1466 r., czy nawet w 1454 r., a na ile można uznać, że były to sytuacje jednak rozbieżne, w których rozwiązania z 1525 r. były odstępstwem od przyjętych w 1466 r., nie wspominając o ich prawno-politycznych konsekwencjach?

Jedną z bardziej istotnych kwestii, chociaż nie podjętą bezpośrednio w traktacie krakowskim z 8 kwietnia 1525 r., była sprawa przynależności terytorium księstwa pruskiego. Brak bezpośredniego odniesienia się do tego problemu w traktacie krakowskim wskazywał, że sprawę tę uznawano w 1525 r. za rozstrzygniętą. Stan prawny natomiast terytorium zakonnego, jaki został ustalony i przyjęty traktatem toruńskim z 1466 r. oznaczał – chociaż również nie stwierdzono w nim tego

⁷ Praktyka polityczna, jaka miała miejsce w stosunkach Polski z zakonem krzyżackim w Prusach w latach po pokoju toruńskim w 1466 r. nie wolna była od nieporozumień i konfliktów, wynikających z nieprzestrzegania postanowień pokoju w Toruniu. Nasilenie tych konfliktów nastąpiło pod koniec XV w., kiedy na czele Zakonu i państwa zakonnego w Prusach stanęli dwaj książęta Rzeszy, Fryderyk saski (1498–1510), a następnie Albrecht von Brandenburg-Ansbach od 1511 r. Przeprowadzali oni reformy w państwie zakonnym, zmierzające w kierunku poprawy jego sytuacji wewnętrznej prowadzące w gruncie rzeczy do nadania mu bardziej świeckiego charakteru. Śmierć króla Jana Olbrachta, przekreśliła zamiar podjęcia wyprawy wojennej mającej na celu zlikwidowanie państwa zakonnego, czyli całkowite zrewidowanie stosunku prawnego, powstałego w pokoju toruńskim w 1466 r., ustanawiającego zależność Zakonu wobec Polski, ale jednocześnie zachowującego jego dwoistość statusu prawno-politycznego, była z pewnością w zamysle królewskim próbą naprawienia całej sytuacji. Niewykonywanie bowiem obowiązków przez Zakon nałożonych na niego pokojem toruńskim, mogło stanowić wystarczający powód do interwencji. Stosunki między Zakonem a Koroną zaostrzyły się ponownie za rządów nowego wielkiego mistrza Albrechta von Brandenburg-Ansbach, doprowadzając nawet do wojny. K. Forstreuter, *Vom Ordensstaat zum Fürstentum. Geistige und politische Wandlungen im Deutschordensstaate Preußen unter den Hochmeistern Friedrich und Albrecht (1498–1525)*, Kitzingen/Main 1950, ss. 12–59; L. Dralle, *Der Staat des Deutschen Ordens in Preußen nach dem II. Thorner Frieden. Unternehmungen zur ökonomischen Geschichte Altpreußens zwischen 1466 und 1497*, Wiesbaden 1975. W sprawie podejścia do realizacji traktatu toruńskiego zob. E. Weise, *Die staatsrechtlichen Grundlagen des zweiten Thorner Friedens und die Grenzen seiner Rechtmäßigkeit*, Zeitschrift für Ostforschung, Jg. 3, 1954, z. 1, ss. 1–25; M. Biskup, *Zagadnienie ważności i interpretacji traktatu toruńskiego 1466 r.*, Kwartalnik Historyczny, R. 49, 1962, z. 2, ss. 295–332; idem, *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku*, Warszawa 1959, ss. 278–331; S. Dolezel, *Der zweite Thorner Frieden [1466] in der polnischen und preussischen politischen Argumentation des 16. Jahrhunderts*, Analecta Cracoviensia, t. 7, 1975, ss. 265–273; A. Vetulani, *Lenno pruskie. Od traktatu krakowskiego do śmierci księcia Albrechta 1525–1568*, Kraków 1930, ss. 13–42; W. Hejnosz, *Prawnopaństwowy stosunek Prus do Korony w świetle aktu inkorporacyjnego z r. 1454*, Przegląd Zachodni, nr 7/8, ss. 307–330; idem, *Traktat toruński z 1466 r. i jego prawnopolityczne znaczenie*, Zapiski Historyczne, t. 31, 1966, z. 3, ss. 91–108; A. Szweda, „*Princeps et consiliarius Regni Poloniae*”. Król i wielki mistrz w latach 1466–1497, w: *Od traktatu kaliskiego do pokoju oliwskiego. Polsko-krzyżacko-pruskie stosunki Dyplomatyczne w latach 1343–1660*, Warszawa 2014, ss. 241–258.

wprost – uznanie za obowiązującą inkorporację państwa zakonnego do Korony, dokonaną przywilejem inkorporacyjnym króla Kazimierza Jagiellończyka z 6 marca 1454 r.⁸ Postanowienia pokoju toruńskiego w 1466 r. wskazywały na podział terytorium państwa zakonnego w Prusach istniejącego w granicach z 1454 r. na dwa rodzaje ziem, z których jedno wcielano bezpośrednio do Korony, poddając zarządowi królewskiemu, drugie zaś pozostawiano pod władzą Zakonu. Odstępstwo od pierwotnego zamiaru poddania bezpośredniej władzy królewskiej terytorium całego państwa zakonnego, zakładającego likwidację jego władztwa, było jednak w zasadzie pozorne. Wprawdzie w traktacie toruńskim wskazując na dwa rodzaje terytoriów, których określenie uzyskiwało w traktacie różną stylizację, w gruncie rzeczy uznawano je za część Korony, a więc nie wycofywano się z ich inkorporacji, chociaż zastosowano na ich włączenie do Korony odmienne tytuły. Prośba stanów pruskich o pomoc w powstaniu podjętym przeciwko Zakonowi w lutym 1454 r.⁹, w wyniku której król wydał przywilej inkorporacyjny, pomimo braku bezpośredniego odwołania się do tej przyczyny w pokoju toruńskim w 1466 r.¹⁰, dawała królowi przede wszystkim możliwość ponownego podniesienia roszczeń Polski wobec Pomorza, Ziemi Chełmińskiej i Michałowskiej¹¹, odnowionych przywilejem inkorporacyjnym, które należały wcześniej do państwa polskiego, poddając je bezpośrednio władzy królewskiej (*nonnullae exterris predictis per reges et principes Poloniae iure legitimo et haereditario possessae, które jednakże – vi et armis per magistrum et ordinem Prussiae abstractae, nunquam iuris et proprietatis regni nostri Poloniae esse desierant, quemadmodum aliquot Sedis Apostolicae delegaturom, terras Ipsos regno*

⁸ M. Dogiel, *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, Vol. 4, Wilno 1764, ss. 145–149 (dalej: Dogiel IV); *Literae incorporationis recuperatae a cruciferis, et ad corpus Regnis pontere de untis Prussiae*, Volumina Legum, Wyd. 2, t. 1, Petersburg 1859 (dalej: VL I), ss. 172–179; *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, t. 2, Marburg 1955, wyd. E. Weise, nr 292, ss. 126–133 (dalej: SDOP II). Zob. K. Górski, *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce*, Poznań 1949; M. Biskup, *Do genezy inkorporacji Prus*, Przegląd Zachodni, R. 10, 1954, nr. 7–8, ss. 293–306; idem, *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku*, Warszawa 1959, ss. 278–331; A. Vetulani, *Rokowania krakowskie z r. 1454 i zjednoczenie ziem pruskich z Polską*, Przegląd Historyczny, t. 45, 1954, z. 2/3, ss. 188–236. Zob. także z innej strony E. Weise, *Die staatsrechtlichen Grundlagen*, ss. 1–25; S. Dolezel, *Der zweite Thorner Frieden*, ss. 265–273; W. Hejnosz, *Prawnopanstwowy stosunek*, ss. 307–330; idem, *Traktat toruński z 1466 r.*, ss. 91–108; A. Wojtkowski, *Tezy i argumenty polskie w sporach terytorialnych z Krzyżakami: część druga (1454–1525)*, KMW, nr 1, 1967, ss. 8–10.

⁹ W przywileju z 1454 r. uznając inkorporację w stosunku do ziem całego państwa zakonnego przyjmując zastosowane w traktacie sformułowanie za ich powrót do państwa polskiego (*terras et dominia praedicta (Sc. Terre Prussiae, Culmensis, Kingsbergensis, Elbingensis et Pomeraniae) regno Poloniae redintegramus, reunimus, invisceramus et incorporamus... nec illo saut terras praedictas a corpore et integritate regni no tri Poloniae alienari, sequestrari, scindi patiemur*). Dogiel IV, s. 147, VL I, 176; SDOP II, s. 130. O buncie stanów, zob. M. Biskup, *Zjednoczenie Pomorza*, ss. 278–331.

¹⁰ Tytuł, na którym opierał się król, nie odwołując się do przywileju inkorporacyjnego z 1454 r. oparty był na bardzo ogólnym stwierdzeniu, że prawa do objętych ziem wynikały *ex emptione et quibuscumque aliis causis*, pod czym można było dostrzegać odwołanie się króla właśnie do przywileju inkorporacyjnego. Dogiel IV, s. 167; VL I, s. 208; SDOP II, s. 273; A. Vetulani, *Lenno pruskie*, s. 10.

¹¹ Dogiel IV, s. 166; VL I, ss. 204–205; SDOP II, s. 267. O uzasadnieniach roszczeń polskich zob. A. Wojtkowski, *Tezy i argumenty polskie*. Cz. 2, ss. 12–43.

Poloniae adiudicantium, diffinitivae sententiae infallibili concludunt argumento)¹². Jednocześnie wystąpienie stanów pruskich przeciwko władzy Zakonu i poddanie się ich królowi dawało mu możliwość objęcia swoją władzą pozostałej części państwa zakonnego, zdobytego przez Zakon na Prusach, do których Polska dotąd tytułu nie miała¹³. Zamiast tego posłużono się – przy okazji jednakże tylko uzasadnienia włączenia Malborka¹⁴, Elbląga i pozostałych ziem włączonych bezpośrednio do Polski – ogólną formułą mającą potwierdzać tytuł królewski do wszystkich tych ziem *ex bonis certis respectibus nos moventibus*, jako *vigore praesentis unionis et foederis ad ius, proprietatem, sortem et titulum Regni Poloniae pertinebunt et spectabunt*¹⁵. Pomimo jednak tych stwierdzeń państwo zakonne w Prusach miało stać się integralną częścią królestwa polskiego (*terras omnes Prussiae, nobis et regno Poloniae perpetuo connectimus, iungimus, unimus et invisceramus ea conditione, ut ... – Zakon i jego ziemie – ... sint amplius et de caetero nobiscum, successoribus nostris regibus, et cum regno nostro Poloniae unum et individuum Corpus*¹⁶). Stanowisko królewskie, wyrażające wolę objęcia przez Koronę Polską całości ziem pruskich, nie prowadziło więc do likwidacji Zakonu, ale ograniczało zasięg terytorialny jego władzy, przy czym i tak ze względu na uznanie przez Zakon królewskiego zwierzchnictwa nad swoim państwem, poddane zostało ono pośrednio władzy królewskiej¹⁷. De facto więc włączano całość terytorium zakonnego do Korony, czyniąc z obu rodzajów terytoriów jej prowincje, z tym jednak zastrzeżeniem, że w każdej z nich inaczej organizowano – jak można przyjąć z intencji polskich, dotyczących spraw terytorialnych, wynikających z traktatu toruńskiego – ich bezpośredni zarząd, nadając jednocześnie tym terytoriom pewien odrębny, niejako autonomiczny ustrój, realizowany w różnym zakresie.

Sprawa ułożenia tego stanu rzeczy w drodze umowy, jaką był traktat toruński, zawarty przez króla Kazimierza z Zakonem, będący wyrazem pewnego politycznego kompromisu, była już w 1525 r. w stosunku do problemu definitywnego włączenia terytoriów pruskich do Korony – chociaż w oparciu o inne niż w 1454 r. przesłanki – sprawą całkowicie wtórną. W tym stanie rzeczy problem ten nie pojawił się w rokowaniach, jak też w podpisanym przez obie strony 8 kwietnia 1525 r. traktacie krakowskim. Podstawą bowiem określenia przedmiotu lenna, czyli ustalenia terytorium i granic nowego księstwa mogły być wyłącznie ziemie, które przyznane zostały Zakonowi, w których uznano jego władztwo na mocy postanowień pokoju

¹² Dogiel IV, s. 146; VL I, s.174; SDOP II, s. 129.

¹³ A. Vetulani, *Lenno pruskie*, s. 7.

¹⁴ Wobec Malborka znajdowano dodatkowy tytuł w postaci wykupu (*ex emptione*) z rąk Ulryka Czerwenki, dowódcy czeskich najemników w służbie Zakonu, dzierżących Malbork oraz kilka innych zamków zastawionych przez Zakon na poczet żołdu. Dogiel IV, s. 166; VL I, s. 207; SDOP II, s. 272.

¹⁵ Dogiel IV, s. 166; VL I, s. 207; SDOP II, s. 270.

¹⁶ Dogiel IV, s. 168; VL I, s. 210; SDOP II, s. 275.

¹⁷ A. Vetulani, *Lenno pruskie*, s.10

toruńskiego¹⁸. Wprawdzie wielki mistrz zakonny Albrecht von Brandenburg-Ansbach zgłaszał w trakcie rokowań krakowskich propozycje rozszerzenia tego terytorium o Warmię i częściowo Prusy Królewskie, godząc się na zniesienie w zamian sukcesji ewentualnej swoich braci do księstwa, zostały one jednak odrzucone przez stronę polską¹⁹.

W traktacie krakowskim w wyniku zawartego pokoju znoszono rządy zakonu krzyżackiego w Prusach. Tym samym usunięto przeszkodę w postaci istniejącej na ziemiach pruskich struktury państwa zakonnego, dokonując jej rozwiązania. Okolicznością, sprzyjającą rozwiązaniu zakonu krzyżackiego w Prusach, chociaż nie do końca braną pod uwagę przez stronę polską, jako warunek konieczny przekształceń, było rozszerzenie się w Prusach od kilkunastu lat nowego wyznania wiary w obrządku ewangelickim, nie przystającym do instytucji duchownej znajdującej się pod opieką papieską²⁰. Sytuacja ta umożliwiła sekularyzację pruskiej części zakonu krzyżackiego, a jednocześnie odcięcie się od istotnych w poprzednim bycie prawnym powiązań z papieżem, występującym wobec zakonu krzyżackiego w Prusach jako jego opiekun²¹. Konsekwencją tych działań była w traktacie krakowskim istotna zmiana podmiotowa. W miejsce wielkiego mistrza zakonnego Albrechta von Brandenburg-Ansbach i stojącego za nim Zakonu, jako formalnie korporacji osobowej, decydującego na zasadach pewnej równości o zawarciu poko-

¹⁸ [...] *sicut eiusmodi terras priores magistra generales et idem ordo habuere et usque ad praesens nuperrime gestum bellum usu et fruktu tenuerunt*. Akt infeudacji z 10 kwietnia 1525, CIP IV/1, nr 49, art. 1, s. 175; Dolezel, nr 4, s. 40; S. Dolezel, *Das preussisch-polnische*, ss. 20–22.

¹⁹ A. Vetulani, *Lenno pruskie*, ss. 66, 78–79; S. Dolezel, *Das preussisch-polnische*, s. 23.

²⁰ P. Tschackert, *Urkundenbuch zur Reformationgeschichte des Herzogthums Preußen*, Bd. 1, Leipzig 1890, ss. 26–110; H. Laag, *Die Einführung der Reformation im Ordensland Preußen*, Neue kirchliche Zeitschrift, Bd. 36, Erlangen und Leipzig 1925, ss. 845–873; W. Hubatsch, *Die inneren Voraussetzungen der Säkularisation des Deutschen Ordensstaats in Preußen*, Archiv für Reformationgeschichte, Bd. 43, 1952, ss. 145–172; S. Tode, *Die Reformation in Preußen. Einheit und Vielfalt reformatorischer Bewegungen*, w: *Aspekte der Reformation im Ostseeraum*, hrsg. von R. Tuchtenhagen, Nordostarchiv, Bd. 13, 2004, ss. 201–265; idem, *Bischöfliche Reformation. Bischof Erhard von Queiß von Pomesanien und seine „Themata“*, w: *Zeitenwenden, Herrschaft, Selbstbehauptung und Integration zwischen Reformation und Liberalismus. Festgabe für Arno Herzig zum 65. Geburtstag*, hrsg. von J. Deventer, S. Rau, A. Conrad in Zusammenarbeit mit S. Beckert, B. Schmidt, R. Wohlfeil, Münster 2002, ss. 225–239; B. Jähnig, *Die Anfänge der evangelischen Landeskirche im Herzogtum Preußen zur Zeit von Herzog Albrecht*, w: *Preussen und Livland im Zeichen der Reformation*, hrsg. von A. Mentzel-Reuters und K. Neitmann, Osnabrück 2014, ss. 15–56.

²¹ Strona polska nie przewidywała daleko idących zmian w stosunkach wiary w księstwie pruskim, jak też być może chęci Albrechta do konwersji, czego Albrecht jeszcze wówczas jako wielki mistrz prowadzący negocjacje w sprawie ułożenia stosunków politycznych starał się nie ujawniać. Szlusznie wskazuje J. Małek, że idei sekularyzacji Prus nie należy utożsamiać z ideą reformacji, chociaż sekularyzacja ułatwiła zwycięstwo reformacji. J. Małek, *Hold pruski 1525 roku*, s. 36. Konsekwencją tych była konwersja religijna wielkiego mistrza zakonnego, mającego siedzibę w Prusach, Albrechta von Brandenburg-Ansbach oraz większości braci zakonnych, należących do pruskiej części państwa zakonnego. Dokonał tego książę Albrecht Pruski, formułując swój stosunek do działania na rzecz Kościoła, religii oraz państwa w swoim pierwszym politycznym akcie *Das Mandat für Gottesdienst und die christlichen Leben*, który wydany został przez niego 6 lipca 1525 r, tuż po powrocie z Krakowa i objęciu władzy w księstwie pruskim. H. F. Jacobson, *Geschichte der Quellen des Kirchenrecht der preussischen Staates*, T. 1, Bd. 2, Königsberg 1839, ss. 23 n.; P. Tschackert, *Urkundenbuch zur Reformationgeschichte*, s. 119; W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreußens*, Bd. 1, Göttingen 1963, s. 35.

ju z Polską oraz rozwiązaniu jego pruskiej części, został wprowadzony, jako strona traktatu, świecki książę Albrecht Pruski, przyjmujący w drodze udzielonego przywileju warunki, na jakich wchodził w posiadanie księstwa utworzonego przez króla, dokonując tego na zasadach prawnej podległości²².

Traktat krakowski, co zewnętrznie było najbardziej widoczne, dokonywał jednocześnie zmian w stosunku prawno-ustrojowym między Polską a powstałym księstwem pruskim. Ich istotą było ustalenie podstaw tych relacji mających zachować i umocnić po doświadczeniach związanych z realizacją postanowień przyjętych w pokoju toruńskim w latach 1466–1525, zwierzchność Polski nad księstwem w oparciu ściśle o reguły prawa lennego²³. Problem ten nie sprowadzał się wyłącznie do zmiany podmiotowej, jaka następowała w wyniku sekularyzacji księstwa, wskutek której wielkiego mistrza zastępował książę świecki, co zresztą i tak wymagało ustalenia podstaw oraz określenia zasad wzajemnych stosunków. Prosta bowiem zamiana podmiotu nie stwarzała przesłanek do jego kontynuacji, tym bardziej że w grę nie wchodziła – o czym należy pamiętać – bezpośrednia sukcesja miejsca w stosunku ustrojowo-prawnym. Poprzedni bowiem jego uczestnik uległ likwidacji, a tym samym dawny stosunek prawno-ustrojowy został rozwiązany, zaś to, co było jego przedmiotem, a więc przede wszystkim terytorium, którym formalnie do 1525 r. władał Zakon, pozostawało jedynie, jako swoista masa po poprzednim układzie, podlegająca nowej regulacji.

Istotne było również, że rozwiązania przyjęte w pokoju toruńskim z 1466 r. nie do końca jednoznacznie formułowały wzajemny stosunek prawno-ustrojowy Korony z Zakonem. Skomplikowane okoliczności prowadzenia rokowań pokojowych w 1466 r. oraz zawarcia pokoju toruńskiego powodowały²⁴, że ich efektem był zarówno polityczny, jak też prawno-ustrojowy kompromis, który przyjęto w stosunkach polsko-krzyżackich. Ze względu na zasadniczy cel strony polskiej, jakim było uzyskanie trwałej przewagi nad Zakonem, opartej jednocześnie na inkorporacji terytorium zakonnego, znaczenia nabierało przede wszystkim stworzenie odpowiednich instrumentów pozwalających na sprawowanie zwierzchnictwa.

²² *Alberto marchio Brandenburgensiet magister generalis cum nonnullis membris ordinis et subditis suis, plenam et omnimodam facultatem ab ordine et universis subditis eius habentibus, se nobis, uti vero et legitimo heredi et domino suo ac terrarum omnium Prussiae subicentes, ac easdem terras sibi in feudum dari [...] in perpetuum et indivisum feudum dedimus et concessimus, et ipsum de illis per vexilli nostril traditionem investivimus harumque litterarum serie damus et concedimus [...]* CIP IV/1, nr 49, s. 176; Dolezel, Nr 4, ss. 40–41.

²³ *Item debet dominus Albertus marchio regiae maiestati et regno Poloniae iuramentum uti naturali et haereditario domino suo praestare, et se in posterum erga illius regiam maiestatem in omnibus, sicuti principem vasallum erga dominum suum hereditarium de iure decet, oboedientem exhibere.* Art. 9 traktatu krakowskiego, CIP IV/1, nr 46, s. 149; Dolezel, nr 1, ss. 19–20. W traktacie krakowskim zawarto, w przeciwieństwie do pokoju toruńskiego, wzorcową formułę prawa lennego: *sicut debet esse vasallus domino*.

²⁴ Rokowania pokojowe w Toruniu zob. J. Długosz, *Annales*, Liber XII (cz. 2, 1462–1480), wyd. J. Wyrozumski i in., Kraków 2005, s. 160; *Johann Lindaus Geschichte des dreizehnjährigen Krieges*, wyd. T. Hirsch, w: *Scriptores rerum Prussicarum*, t. 4, Leipzig 1870, ss. 628–637; M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466*, Warszawa 1967, ss. 698–703.

Ustalenia jednak, jakie w tej sprawie przyjęto w 1466 r., były – jak się stronie polskiej wydawało – niezależnie od wpływu na ukształtowanie stosunku prawno-ustrojowego pośredników pokojowych²⁵, wygodne dla strony polskiej. Pozwalały one uznawać w chwili zawierania pokoju, że interesy Polski przede wszystkim w zachowywaniu przewagi nad Zakonem w Prusach są dobrze zabezpieczone²⁶. W przekonaniu strony polskiej stosunek prawno-ustrojowy z Zakonem mieścił się w jednym ze znanych i nadal ówczesnie stosowanych w praktyce rozwiązań prawno-ustrojowych, jakim były stosunki lenne. Tymczasem, pomimo posługiwania się elementami znanymi z prawa lennego, pozwalającymi stronie polskiej pozostać w przeświadczeniu, że dysponuje wszelkimi środkami dającymi możliwość skutecznego kontrolowania działań Zakonu, rychło okazało się w trakcie bieżących stosunków, że pominięcia pewnych elementów z prawa lennego, czy też względne ich uproszczenia, prowadziły do sytuacji, w której stosunek prawny, powstały w wyniku rokowań toruńskich można byłoby określić co najwyżej, jako podobny do lennego²⁷. Oparcie bowiem podległości wielkiego mistrza krzyżackiego królowi polskiemu i Koronie Polskiej, którego pozycję ustalono jako *princeps et consiliarius regis et Regni Poloniae*²⁸, jedynie na przysiędze hołdowniczej (przysiędze wierności), wyrażonej wąskim znaczeniowo sformułowaniem *ab hac hora et deinceps fidelis ero*, jak też uznanie za zbędne wymienianie obowiązków lenniczych przez przyjęcie przekonania, że wiedza o nich była rozpowszechniona²⁹ – w rzeczywistości – pomimo uznania tych przesłanek za dopuszczalne ówczesnie odstępstwa od wzorca prawa lennego, uległego istotnie ewolucji na początku XVI w.³⁰ – nie stanowiły one jednak wystarczającej podstawy do uznania stosunku łączącego Polskę z Zakonem po 1466 r. za lenny. Tym samym także status prawno-polityczny Prus krzyżackich, pomimo licznych zewnętrznych przejawów, nie powinien być określany jako lenno Korony, chociaż władze zakonne oraz ich mieszkańcy poddani zostali zwierzchnictwu królów polskich. Ponadto Zakon, jako instytucja kościelna nie miał sprawności lennej. Nie można było bowiem podierać się przykładami, znanymi z praktyki zwłaszcza europejskiej, że lennikami bywali biskupi, czy opaci, albowiem otrzymywali oni w lenno nie biskupstwa czy opactwa – chociaż tak to skrótowo określano – na których czele stali, ale terytoria, wchodzące w skład osób

²⁵ K. Górski, *Późny feudalizm. Próba definicji*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia, t. 18, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 128, 1982, sz. 9–10; M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna*, ss. 699–703; *Acten der Ständetage Preußens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, hrsg. von M. Toeppen, t. 5, Leipzig 1886, nr 69, s. 191.

²⁶ A. Vetulani, *Prawny stosunek Prus Książęcych do Polski (1466–1657)*, Czasopismo Prawno-Historyczne, t. 6, 1954, z. 1, ss. 2–39.

²⁷ K. Górski, *Późny feudalizm*, ss. 6–10.

²⁸ Dogiel IV, s. 167; VL I, s. 209; SDOP II, s. 274.

²⁹ A. Vetulani, *Lenno pruskie*, s. 25.

³⁰ A. Vetulani, *Lenno pruskie*, ss. 27–32; M. Biskup, *Zagadnienie ważności*, ss. 307–323; M. Biskup, *Polska a Zakon Krzyżacki*, ss. 19–61.

prawnych, jakimi były biskupstwa czy opactwa, opierające się na substracie rzeczowym, jakim było terytorium i związane z nimi urzędy, stanowiące wyposażenie biskupstwa czy opactwa, z których tworzone lenna. Przedmiotem kontraktu lennego bowiem nie była osoba prawna, ale terytorium, wchodzące w ich skład i stanowiące ich wyposażenie, jako składnik materialny. W przeciwieństwie do tych sytuacji, wielki mistrz zakonu krzyżackiego stał na czele korporacji osobowej, jaką był zakon krzyżacki, która rządziła w terytorium przez siebie zdobytym, na którego zdobycie uzyskał on *nota bene* odpowiednie przywileje (od książąt mazowieckich, cesarza, papieża), natomiast Zakon w taki składnik majątkowy nie został wyposażony. Tak więc dla zawarcia lenna brakowało niezbędnego dla jego zaistnienia substratu rzeczowego, albowiem dla możliwości zawarcia jakiegoś porozumienia Zakonu z Polską najważniejszą rolę odgrywał substrat osobowy. Ten natomiast był możliwy do zastosowania przede wszystkim w warunkach pokojowych, czyli przede wszystkim umownych i do takich w pokoju toruńskim w 1466 r. doszło.

Z tak określonych warunków postanowień pokoju toruńskiego, dopuszczającego liczne odrębności od wzorca prawa lennego, stwarzającego przesłanki do pojmowania zawartego w nim stosunku prawno-ustrojowego Polski z Zakonem za odrębny, odbiegający od stosunku lennego, korzystając zaczęła przede wszystkim strona krzyżacka. Zakon wykorzystywał je w swojej polityce doprowadzając do nieprzestrzegania traktatu, uchylania się od wykonywania niektórych obowiązków³¹, naruszania postanowień czy wręcz występowania przeciwko swojemu zwierzchnikowi.

W 1525 r. w traktacie krakowskim sprawę stosunku prawno-ustrojowego postanowiono uregulować w sposób zdecydowanie bardziej jednoznaczny. Warto bowiem zwrócić uwagę na okoliczność, że chociaż sprawę stosunku prawno-ustrojowego Korony i powstałego księstwa pruskiego uregulowano w drodze porozumienia, to jednak król polski, Zygmunt I występował jako dysponent terytorium mającego stanowić przedmiot lenna. To nie Albrecht bowiem, jako wielki mistrz krzyżacki zawierał układ z królem. W rzeczywistości bowiem król likwidując Zakon, znosił dotychczasowy stosunek prawno-ustrojowy z 1466 r., oparty na konstrukcji jakby nienazwanej, chociaż mającej zapewniać zachowanie królowi zwierzchności. W jego miejsce król, odpowiadając na prośbę Albrechta, który poddając się królowi, jako prawemu dziedzicowi ziemi, oddawał się mu w opiekę, aby król czyniąc z niego lenno, otoczył go opieką³², wprowadzając nowy stosunek prawno-ustrojowy, jakim był stosunek lenny. Z mocy swojej władzy król dopu-

³¹ M. Biskup, *Zagadnienie ważności*, s. 307–323; A. Szweba, „*Princeps et consiliarius*”, ss. 244–258.

³² [...] *Alberto marchioni Brandenburgensi, uti nepoti nostro et sorore carissimo eiusque domui de Onspach, annuimus non gravatim precibus eius illustritatis ey subditorum ipsius... illique et eius veris masculine generis et legitimis feudi hereditibus, ex lumbis eius procedentibus, terras, civitates, oppida et arces infrascriptas in perpetuum et indivisum feudum dedimus et concessimus, et ipsum de illis per vexilli nostril traditionem investivimus harumque litterarum serie damus et concedimus...* CIP IV/1, nr 49, 150; Dolezel, Nr 4, s. 41.

ścił w nim do lenna księcia Albrechta, chociaż większość postanowień wiążących się z jego ustanowieniem była rezultatem wzajemnej umowy (traktat z 8 kwietnia 1525 r.). Zgodne było to zresztą z istotą stosunku lennego, który zawsze był stosunkiem umownym. W ten sposób, wskutek zawarcia stosunku lennego rozwiewane były wszelkie wątpliwości i niejasności występujące w poprzednim układzie, polegające na zachowaniu w przekonaniu Zakonu łączności z papieżem oraz wszelkie inne przyczyny, związane z wzajemnymi relacjami króla i Korony Polskiej z Zakonem, czyniące stosunek prawno-polityczny Polski z Zakonem jedynie podobnym do lennego. Z punktu widzenia formalno-prawnego, zwłaszcza z chwilą złożenia przez Albrechta von Brandenburg-Ansbach przysięgi królowi polskiemu, dawne Prusy zakonne przekazywano Albrechtowi do korzystania na zasadach lennych, zezwalając na kształtowanie stosunków wewnętrznych, zgodnie z treścią umowy zawartej w traktacie krakowskim³³. Przez zastosowanie prawa lennego do stosunku łączącego Albrechta z królem i Koroną Polską, księcia obowiązywały nie tylko postanowienia traktatu, ale także podlegał on wszystkim regułom prawnym, wynikającym z prawa lennego, co stwarzało królowi szersze możliwości kontrolowania postępowania księcia. Objęto go także ochroną polityczną, istotną zwłaszcza w stosunkach zewnętrznych, co wynikało z zasad porządku lennego, regulującego formalnie stosunek księcia Albrechta do Polski z tytułu przekazania mu praw do korzystania z Prus. Objęcie ochroną księstwa pruskiego nie wynikało z udzielania li tylko pomocy, która mogłaby wynikać z protekcji – gdyby taka została ustanowiona w postanowieniach traktatu krakowskiego, pozwalającej na udzielenie wsparcia księciu pruskiemu³⁴ – ale było jasnym zobowiązaniem się króla polskiego do obrony terytorium księstwa, jako terytorium własnego³⁵. Stanowisko Albrechta w księstwie podlegało sukcesji ograniczonej do pewnego jedynie kręgu spadkobierców Albrechta, czyli męskich potomków księcia pruskiego oraz jego braci, mających do księstwa ekspektatywę (sukcesję ewentualną, chociaż gwarantowaną traktatem³⁶). W przypadku ich braku, a więc niespełnienia warunków, na jakich

³³ *Item debet regia maiestas ex adverso marchioni Alberto infra scriptas terras, civitates, castra et vicos [...] tanquam duci in Prussia in legitimum et hereditarium feudum conferre et eiusmodi infeudationis litteras ab uno fratre ad alium et eorum heredes, tanquam super indiviso feudo, iuxta tenorem transactionis conficere.* Art. 10 traktatu krakowskiego. CIP IV/1, nr 46, ss. 149–151; Dolezel, nr 1, s. 20.

³⁴ D. Makieła, *Prusy Książęce a Korona Polska po 1525 r. Prowincja czy protektorat?*, w: *Prusy i Inflanty. Między średniowieczem i nowożytnością. Państwo – Społeczeństwo – Kultura*, red. B. Dyaś i D. Makieła, Toruń 2003, ss. 63–72.

³⁵ *Item debet regia maiestas marchionem Albertum, suos heredes et omnes incolas suprascriptarum terrarum Prussiae in omnibus eorum privilegiis, huic transactioni et superioritati reggae non repugnantibus, conservare, et alias ab iniqua violentia defendere et manutenerere.* Art. 12 traktatu krakowskiego. CIP IV/1, nr 49, s. 152; Dolezel, Nr 1, s. 22. D. Makieła, *Zniesienie holdu pruskiego. Uwolnienie Prus Książęcych z podległości lennej wobec Rzeczypospolitej w latach 1657–1658*, *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. 22, 2015, ss. 139–141.

³⁶ *Debet praeterea marchio Georgius suo et fratrum suorum nomine vexillum contingere. Kazimirus et Ioannes sigillis et litteris suis intra annum huiusmodi agnoscere et acceptare.* Art. 9 traktatu krakowskiego. CIP IV/1, nr 49, s. 150; Dolezel, nr 1, s. 20.

dokonywała się sukcesja, terytorium księstwa miało być przyłączone do Królestwa Polskiego – ale nie na zasadzie jego nabycia – tylko zwrotu do Królestwa jako bezdziedzicznego lenna³⁷. Jeszcze bardziej istotną kwestią była ciągłość stosunku lennego, której jednakowoż potwierdzeniem była konieczność złożenia przez następców każdego księcia hołdu lennego³⁸. Jego unikanie mogło bowiem prowadzić do zniesienia stosunku lennego oraz pełnej i bezwarunkowej rewindykacji terytorium księstwa do Korony³⁹.

Reasumując, ustanowienie lenna pruskiego w 1525 r. było swego rodzaju reformą prawno-ustrojową istniejącego po stronie królewskiej oraz Korony Polskiej stanu posiadania. W znaczeniu politycznym jego utworzenie było wydarzeniem, które w sposób prawnie bardziej jednoznaczny, a przez to klarowny określało zasady stosunku prawno-ustrojowego mającego wyrażać polityczno-prawną zwierzchność króla i Korony Polskiej nad należącym do nich terytorium. W rzeczywistości – biorąc pod uwagę kontekst polityczny, którym była konieczność rozwiązania określonego kryzysu, mającego miejsce w granicach państwa polskiego, a grożącego dalszymi perturbacjami – ustanowienie lenna pruskiego w 1525 r. było przekształceniem wewnętrznym, odnoszącym się do rozwiązań znanych ze stanu poprzedniego, który nie okazał się dla Polski korzystny, przynosząc jej jedynie polityczne komplikacje. Jednocześnie jednak utworzenie lennego księstwa pruskiego było oparciem tego przekształcenia na nowych warunkach organizacyjnych.

Dariusz Makilla, *Die Errichtung des preußischen Lehens 1525. Abweichung vom Frieden von Thorn oder seine Fortsetzung?*

Zusammenfassung

Der Gegenstand des vorliegenden Beitrags ist die Feststellung des Rechtsgrundes sowie der Bedingungen von der Umwandlung des preußischen Teils des Ordensstaates, der formell gesehen eine geistliche Herrschaft war und nach dem Frieden von Thorn 1466 der polnischen Krone vergeben wurde, in ein säkularisiertes Herzogtum, das nach dem Vertrag von Krakau 1525 zu Lehen Polens ging. Außerdem wird hier der rechtliche Charakter dieser Umwandlung sowie Art und Weise ihrer Durchführung besprochen.

Übersetz von Alina Kuzborska

³⁷ *Item si quando memorati quatuor principes et marchiones, Albertus, Georgius, Kazimirus, Ioannes et eorundem legitimi feudi heredes omnes sine legitimis feudi heredibus decederent, tunc, et non antea, debent suprascriptae terrae Prussiae ad regiam maiestatem et regnum Poloniae hereditariae redire et recidere. Si vero filiae supressent, heae debent ducali dotis pecunia a regia maiestate absolvi et provideri.* Art. 11 traktatu krakowskiego. CIP IV/1, nr 46, s. 151; Dolezel, Nr 1, s. 21.

³⁸ [...] *ita tamen, ut quotiens se obtulerint eiusmodi casus devolutionis de uno in allium praedictos fratres et eorum legitimos feudi heredes masculos, debebunt illi et quisque eorum debebit nobis et successoribus nostris regibus ac regno Poloniae infra tempus debitum ac legitimum debitam subiectionem et feudi obligationem ac omagium prestare.* Akt infeudacji. CIP IV/1, nr 49, s. 176; Dolezel, Nr 4, s. 42.

³⁹ A. Vetulani, *Lenno pruskie*, ss. 60–108.

Dariusz Makilla, *The Establishment of the Prussian Fiefdom in 1525. Discontinuity from the Treaty of Toruń or its continuation?*

Summary

The subject of the article is the establishment of the legal basis and conditions for the transformation of the Prussian part of the Teutonic Order's state, previously under theocratic authority, subjected to Polish sovereignty under the Peace of Thorn from 1466, into the secular duchy which, after the Treaty of Kraków in 1525 became a fiefdom of Poland, as well as discussing the legal nature of the transformation and the manner in which it was implemented.

Translated by *Aleksander Pluskowski*

Dr hab. Dariusz Makilla, prof. nadzw.
Wydział Prawa i Administracji
Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie
dmakilla@wp.pl

Źródła

Acten der Ständetage Preußens

1886 *Acten der Ständetage Preußens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, hrsg. v. M. Toeppen, t. 5, Leipzig.

Balzer Oswald

1910 *Corpus iuris Polonici*, T.IV/1, Kraków.

Die Staatsverträge

1955 *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert*, t. 2, wyd. E. Weise, Marburg.

Długosz Jan

2005 *Annales*, Liber XII (cz. 2, 1462–1480), wyd. J. Wyrozumski i in., Kraków.

Dogiel Maciej

1764 *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, Vol. 4, Wilno.

Dolezel Stephan, Dolezel Heidrun

1971 *Die Staatsverträge des Herzogtums Preussen*, Teil 1: *Polen und Litauen*, Köln.

Jacobson Heinrich F.

1839 *Geschichte der Quellen des Kirchenrecht der preußischen Staates*, Teil 1, Bd. 2, Königsberg.

Johann Lindaus

1870 *Johann Lindaus Geschichte des dreizehnjährigen Krieges*, hrsg. von T. Hirsch, w: *Scriptores rerum Prussicarum*, t. 4, Leipzig, ss. 628–637.

Tschackert Paul

1890 *Urkundenbuch zur Reformationgeschichte des Herzogthums Preußen*, Bd. 1, Leipzig.

Volumina Legum

1859 *Volumina Legum*, wyd. 2, t. 1, Petersburg.

Opracowania

Biskup Marian

- 1954 *Do genezy inkorporacji Prus*, Przegląd Zachodni, R. 10, nr. 7–8, ss. 293–306.
1959 *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku*, Warszawa.
1962 *Zagadnienie ważności i interpretacji traktatu toruńskiego 1466 r.*, Kwartalnik Historyczny, R. 49, z. 2, ss. 295–332.
1967 *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466*, Warszawa.
1975 *Geneza i znaczenie holdu pruskiego 1525 r.*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, z. 4, ss. 407–424.
1977 *Wawrzyniec Międzyzyleski – Autor opisu „Holdu pruskiego” 1525 roku*, w: *Kultura Staropolska – Kultura Europejska. Prace ofiarowane Januszowi Tazbirowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa, ss. 211–220.
1983 *Polska a Zakon Krzyżacki w Prusach w początkach XVI w. U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich*, Olsztyn.
1991 *„Wojna Pruska” czyli wojna Polski z zakonem krzyżackim z lat 1519–1521. U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich – część 2*, Olsztyn.
1999 *Bracia Albrechta von Hohenzollern-Ansbach – potencjalni sukcesorzy Prus Księżęcych (1524–1543)*, w: *Pomorze – Brandenburgia – Prusy (państwo i społeczeństwo). Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Wachowiakowi z okazji 70-lecia urodzin i 50-lecia pracy naukowej*, red. W. Stępiński, Z. Szultka, Szczecin ss. 45–53.

Bogucka Maria

- 1987 *Hold pruski*, Warszawa.

Dembiński Bronisław

- 1925 *Ostatni wielki mistrz zakonu niemieckiego i pierwszy książę pruski*, Kraków.

Dolezel Stephan

- 1967 *Das preussisch-polnische Lehnverhältnis unter Herzog Albrecht von Preussen (1525–1568)*, Köln.
1975 *Der zweite Thorner Frieden [1466] in der polnischen und preussischen politischen Argumentation des 16. Jahrhunderts*, *Analecta Cracoviensia*, t. 7, ss. 265–273.

Dralle Lothar

- 1975 *Der Staat des Deutschen Ordens in Preussen nach dem II. Thorner Frieden. Unternehmungen zur ökonomischen Geschichte Altpreußens zwischen 1466 und 1497*, Wiesbaden.

Joachim Erich

- 1892–1895 *Die Politik des letzten Hochmeister in Preussen. Albrecht von Brandenburg*, Bd. 1–3, Leipzig.

Freiwald Helmut

- 1961 *Markgraf Albrecht von Ansbach-Kulmbach und seine landständische Politik als Deutschordens Hochmeister und Herzog in Preussen während der Entscheidungsjahre 1521–1528*, Kulmbach.

Forstreuter Kurt

- 1950 *Vom Ordensstaat zum Fürstentum. Geistige und politische Wandlungen im Deutschordensstaate Preußen unter den Hochmeistern Friedrich und Albrecht (1498–1525)*, Kitzingen/Main.

Górski Karol

- 1949 *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce*, Poznań.
1982 *Późny feudalizm. Próba definicji*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici*, Historia 18, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 128, ss. 5–11.

Hejnosz Wojciech

- 1954 *Prawnopaństwowy stosunek Prus do Korony w świetle aktu inkorporacyjnego z r. 1454*, Przegląd Zachodni, nr 7/8, ss. 307–330
1966 *Traktat toruński z 1466 r. i jego prawnohistoryczne znaczenie*, *Zapiski Historyczne*, t. XXI, z. 3, ss. 91–108.

Hubatsch Walter

- 1952 *Die inneren Voraussetzungen der Säkularisation des Deutschen Ordensstaats in Preußen*, Archiv für Reformationsgeschichte, Bd. 43, ss. 145–172.
- 1960 *Albrecht von Brandenburg-Ansbach. Deutschordens Hochmeister und Herzog in Preussen 1490–1568*, Heidelberg.
- 1963 *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, Bd.1, Göttingen.

Jähniß Bernhard

- 2014 *Die Anfänge der evangelischen Landeskirche im Herzogtum Preußen zur Zeit von Herzog Albrecht*, w: *Preussen und Livland im Zeichen der Reformation*, hrsg. von A. Mentzel-Reuters und K. Neitmann, Osnabrück, ss.15–56.

Krämer Christian

- 1977 *Beziehungen zwischen Albrecht von Brandenburg-Ansbach und Friedrich II. von Liegnitz. Ein Fürstenbriefwechsel 1514–1547. Darstellung und Quellen*, Köln.

Laag Heinrich

- 1925 *Die Einführung der Reformation im Ordensland Preußen*, Neue kirchliche Zeitschrift, Bd. 36, Erlangen und Leipzig, ss. 845–873.

Makilla Dariusz

- 2003 *Prusy Książęce a Korona Polska po 1525 r. Prowincja czy protektorat?*, w: *Prusy i Inflanty. Między średniowieczem i nowożytnością. Państwo – Społeczeństwo – Kultura*, red. B. Dybaś i D. Makilla, Toruń, ss. 63–72.
- 2015 *Zniesienie hołdu pruskiego. Uwolnienie Prus Książęcych z podległości lennej wobec Rzeczypospolitej w latach 1657–1658*, *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. 22, ss. 139–152.

Mallek Janusz

- 1987 *Dwie części Prus. Studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku*, Olsztyn.

Piawski Kazimierz

- 1956 *Hołdy pruskie*, *Roczniki Historyczne*, R. 21, ss. 152–173.

Pociecha Władysław

- 1937 *Geneza hołdu pruskiego*, Gdynia.

Szweda Adam

- 2014 *„Princeps et consiliarius Regni Poloniae”. Król i wielki mistrz w latach 1466–1497*, w: *Od traktatu kaliskiego do pokoju oliwskiego. Polsko-krzyżacko-pruskie stosunki Dyplomatyczne w latach 1343–1660*, red. A. Bues, J. Grabowski, J. Krochmal, G. Vercamer, H. Wajs, Warszawa, ss. 241–258.

Tode Sven

- 2002 *Bischöfliche Reformation. Bischof Erhard von Queiß von Pomesanien und seine „Themata“*, w: *Zeitenwenden, Herrschaft, Selbstbehauptung und Integration zwischen Reformation und Liberalismus. Festgabe für Arno Herzig zum 65. Geburtstag*, hrsg. von J. Deventer, S. Rau, A. Conrad in Zusammenarbeit mit S. Beckert, B. Schmidt, R. Wohlfeil, Münster, ss. 225–239.
- 2004 *Die Reformation in Preußen. Einheit und Vielfalt reformatorischer Bewegungen*, w: *Aspekte der Reformation im Ostseeraum*, „Nordostarchiv“, Bd. 13, hrsg. von R. Tuchtenhagen, ss. 201–265.

Vetulani Adam

- 1930 *Lenno pruskie. Od traktatu krakowskiego do śmierci księcia Albrechta 1525–1568*, Kraków.
- 1954a *Prawny stosunek Prus Książęcych do Polski (1466–1657)*, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, t. 6, z. 1, ss. 2–39.
- 1954b *Rokowania krakowskie z r. 1454 i zjednoczenie ziem pruskich z Polską*, *Przegląd Historyczny*, t. 45, z. 2/3, ss. 188–236.

Weise Erich

1954 *Die staatsrechtlichen Grundlagen des zweiten Thorner Friedens und die Grenzen seiner Rechtmäßigkeit*, Zeitschrift für Ostforschung, Jg. 3, z. 1, ss. 1–25.

Werminghoff Albert

1913 *Der Hochmeister des Deutschen Ordens und das Reich bis zum Jahre 1525*, Historische Zeitschrift, Bd.110, ss. 473–518.

Wijaczka Jacek

2014 *Traktat krakowski z 1525 r. Sukces Jagiellonów czy Hohenzollernów*, w: *Od traktatu kaliskiego do pokoju oliwskiego. Polsko-krzyżacko-pruskie stosunki Dyplomatyczne w latach 1343–1660*, Warszawa, ss. 283–296.

Wojciechowski Zygmunt

1946a *Hold pruski i inne studia historyczne*, Poznań.

1946b *Zygmunt Stary (1506–1548)*, Warszawa.

Wojtkowski Andrzej

1947 *Hold pruski według relacji Maurycyego Ferbera, biskupa warmińskiego*, Zapiski TNT, t. 13, ss. 95–99.

1967 *Tezy i argumenty polskie w sporach terytorialnych z Krzyżakami: część druga (1454–1525)*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1, ss. 3–84.

INSTYTUT PÓŁNOCNY
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO

**INSTYTUT PÓŁNOCNY
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO**